

Σπύρος Α. Μοσχονάς

Σαν παιδικό βιβλίο

Σωτήρης Δημητρίου, *Η σιωπή του ξερόχορτου*, Αθήνα: Πατάκης, 2011.

Zu Kindern soll man nicht kindlich reden, das ist kindisch. Ich, die ich doch auch ein Kind bin, hasse das Kindische.

Robert Walser

Η ιστορία αυτού του σύντομου αφηγήματος είναι απλή: Οι Έλληνες τσακώνονται κι αποφασίζουν να χωριστούν με κλήρωση. «Σ' αυτούς που ήταν στραμμένοι στο παρελθόν έτυχε η Μακεδονία, η Θεσσαλία και η Ήπειρος. Σ' αυτούς που περίμεναν τη σωτηρία από το μέλλον, η Στερεά Ελλάδα και η Πελοπόννησος». Σ' αυτούς που φοβόντουσαν κάθε λογής σωτήρες δόθηκαν τα νησιά, πλην της Κρήτης. Αυτοί οι «κεντρώοι», οι «πλέον αδιάφοροι για τις ιδέες και τις προσωπικές φιλοδοξίες», ιδρύουν στα νησιά μια «καλοκαιρινή πολιτεία». Δύο μεγάλοι δρόμοι της είναι η ελευθερία και η γνώση. Συνδετήριο δρόμος είναι το παιχνίδι», λέει το οπισθόφυλλο. Οι πολίτες της ζούνε στο παρόν, ευτυχισμένοι, σε κατάσταση «αμεριμνοσύνης» (σ. 37). Τον περισσότερο χρόνο τους τον περνάνε «άσκοποι». Όμως σιγά-σιγά, εμφανίζονται κάποιοι «νοσταλγοί» της παλιάς «οικογενειακής δημοκρατίας», δημιουργούν αξιώματα και αναλαμβάνουν εξουσίες. «Έτσι μπήκαν σ' αυτήν την κοινωνία ανησυχία, φόβος, αμφιβολίες, δισταγμοί, αβεβαιότητες» (σ. 77). Η «δημοκρατία των νήσων» αποδεικνύεται «ολιγόζωη» (σ. 80), όσο ένα καλοκαίρι. Αυτή είναι η ιστορία.

Τα αφηγηματικά μοτίβα είναι επίσης απλά, σχεδόν πρωτεϊκά: η αμεριμνησία της φυσικής κατάστασης, η σαγήνη της εξουσίας, η ουτοπία που γίνεται δυστοπία, το μυστικό της ζωής και της δημιουργίας, η ύβρις της αναζήτησής του.

Η αφηγηματική οργάνωση, επίσης απλή. Το όλο αφήγημα μπορεί να χωριστεί σε έξι-επτά ενότητες: ο αρχικός διχασμός (το προοίμιο, στην πρώτη σελίδα, σ. 9), η αμέριμνη ζωή στις νήσους των μακάρων (σ. 10-54), η αναζήτηση του μυστικού (σ. 55-61), τα ταξίδια στο παρελθόν (σ. 61-70), η εμφάνιση των νοσταλγών (σ. 70-77), η περιπέτεια του σουσαμυγαλόμελου και η εξορία (σ. 77 κ.ε.). Κάθε ενότητα σημαίνεται από διαφορετικό γραμματικό χρόνο: ξεκινάμε με αορίστους, για να περάσουμε σε απανωτούς παρατατικούς όσο περιγράφεται ο τρόπος ζωής των νησιωτών, μετά περνάμε πάλι σε αορίστους κ.ο.κ. Αυτή είναι η απλούστερη αφηγηματική εναλλαγή: ο αόριστος που αρχίζει ή συνεχίζει τη δράση και ο παρατατικός που χρωματίζει έναν μεγάλο καμβά χρόνου πάνω στον οποίο η δράση εκτυλίσσεται.

Απλές είναι και οι «αφηγηματικές λύσεις»: λ.χ., όλο το σύνθετο ζήτημα της επικοινωνίας στην πολιτεία των νησιών συμπυκνώνεται σε μια ευρηματική αμφισημία: «μιλούσαν στα κύματα».

Απλή είναι και η ιδεολογία του αφηγήματος (ή το «μήνυμά» του, αν προτιμάτε). Το μυστικό της ζωής και της δημιουργίας, το «μικρό μυστικό», όπως το λένε στη πολιτεία των νησιών, συμβολίζεται από «το πιο ταπεινό ξερόχορτο του θέρους: το γαϊδουράγκαθο» (σ. 24). Οι νησιώτες έχουν επίγνωση ότι το μυστικό αυτό δεν θα αποκαλυφθεί ποτέ, επίγνωση που αυξάνει την «αίσθηση της μηδαμινότητας» και της «χαζοχαρουμενικότητας» (σ. 61). Ιδού λοιπόν και το μικρό μυστικό του τίτλου (κι ελπίζω να μην αποκαλύπτω κάτι πολύ κρυφό): το μυστικό δεν θα αποκαλυφθεί ποτέ, φωνάζει ο τίτλος, το γαϊδουράγκαθο θα εξακολουθήσει να σιωπά.

Απλή πλοκή, πρωτεϊκά μοτίβα, στοιχειώδης αφηγηματική οργάνωση, απλό μήνυμα. Θα μπορούσα να ολοκληρώσω το σκάνδαλο της παρουσιάσής μου προτείνοντας μια γραμματολογική ταξινόμηση που μάλλον δεν θα ικανοποιήσει ούτε το κοινό ούτε τους κριτικούς ούτε τον

συγγραφέα. Θα την προτείνω και θα την αναιρέσω στη συνέχεια – ή σχεδόν.

Το βιβλίο αυτό είναι, κατά τη γνώμη μου, ένα βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας. Η ταξινόμησή μου στηρίζεται σε λίγες, πολύ συγκεκριμένες παρατηρήσεις. Όπως είπαμε ήδη, η αφήγηση έχει την απλότητα ενός παραμυθιού. Οι περισσότεροι από τους ήρωες του αφηγήματος αναφέρονται ως «τα παιδιά». Τα ονόματά τους είναι παιδικά. Η πολιτεία στην οποία ζουν χαρακτηρίζεται από ανέμελη παιδικότητα. Η είσοδος σ' αυτήν γίνεται από τα σχολεία, όπου η χαρά με τη μάθηση ταυτίζονται (σ. 10). Τα παιδιά μαθαίνουν τέχνες όπως η παιγνιδοκατασκευαστική και η μελοπλαστική. Οι ηλικιωμένοι είναι εκεί κυρίως για να συμβουλεύουν. Ταξιδεύουν σε διαστημόπλοια που έχουν κατασκευάσει παιδιά. Κι ενώ οι ενήλικες αφήνονται να παίζουν σε δημόσιες χαρές με απέραντες νεροτσουλήθρες (σ. 40), τα παιδιά έχουν πλήρη ερωτική ζωή ήδη από την εφηβεία (σ. 18). Οι ποδηλατατζήδες συνήθως είναι παιδιά (σ. 41). Δραστηριότητες όπως το κωλοτουμπιστήριο (σ. 41), είναι παιδικές. Η εποχή, το καλοκαίρι, είναι παιδική.

Ο ίδιος ο συγγραφέας μας παρωθεί στην κατάργηση των ορίων μεταξύ παιδικής και ενήλικης λογοτεχνίας:

Ιδίως μεταξύ παιδικής και ενήλικης λογοτεχνίας έγιναν μεγάλες αλληλοεισδύσεις. Περίπου όλες οι ηλικίες μπορούσαν να ακούσουν τα πάντα. Και καθώς τα παιδιά μεγάλωναν, απ' τη γέννησή τους ακόμα, με ισχυρό γνώμονα την ωριμότητα και οι μεγάλοι διατηρούσαν την παιδικότητά τους, έτειναν και οι τέχνες τους προς την σύγκλιση. (σ. 50)

Γιατί λοιπόν να μην εντάξουμε το βιβλίο αυτό στην παιδική λογοτεχνία; Για να μη φανεί προκλητική η πρόταση, και επειδή στη λογοτεχνία για μη ενηλικούς συνηθίζονται, ως γνωστόν, όλες οι ηλικιακές διαβαθμίσεις, θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι *Η σιωπή του ξερόχορτου* είναι νεανική λογοτεχνία.

Οι πιθανοί ενδιασμοί για μια τέτοια ταξινόμηση έχουν να κάνουν με τους μεγάλους μάλλον παρά με τους νέους. Δικές μας είναι οι αναστολές. Θα μας δυσκόλευαν ίσως οι αναφορές του Δημητρίου σε «γαμήσια», «πούτσες μπλε», «πλακομουνούδες» (σ. 64, 67, 79), αν και δεν νομίζω ότι υπάρχει έφηβος που να σοκάρεται από τέτοιες εκφράσεις. Αλλά φανταστείτε το βιβλίο να διδάσκεται στα γυμνάσια. Μόλις το έπαιρναν χαμπάρι, τουλάχιστον ένα πολιτικό κόμμα και πολλές εκατοντάδες αυτόκλητοι σωτήρες είναι βέβαιο ότι θ' απαιτούσαν ν' αποσυρθεί, γιατί είναι αντι-θρησκευτικό, ίσως και αθεϊστικό. Πώς να διδάξουμε τα παιδιά «χωρίς τυπικό, χωρίς ιερείς και ιερά βιβλία, χωρίς τόπους λατρείας» (σ. 25). Και η οικογένεια; Δεν πλήττεται η οικογένεια, το θεμέλιο κάθε κοινωνίας, από την κριτική του συγγραφέα στην «οικογενειακή δημοκρατία»; Και το έθνος να εμφανίζεται διχασμένο; Σε τέτοιους καιρούς είναι μήνυμα πατριωτικό αυτό;

Νομίζω όμως ότι αυτοί δεν είναι σοβαροί ενδιασμοί, διότι απλώς αποκαλύπτουν ηθοπλαστικές προλήψεις. Ο σοβαρότερος ενδιασμός που θα είχα προκειμένου να εντάξω το αφήγημα αυτό στην παιδική ή τη νεανική λογοτεχνία είναι ότι δεν ξέρω τι είναι η παιδική ή νεανική λογοτεχνία. Ο *Όλιβερ Τουίστ* δεν είναι. Η *Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων* δεν είναι. Η *Eroica* δεν είναι. Ξέρω ότι στις μέρες μας, για λόγους καθαρά εμπορικούς, η παιδική και νεανική λογοτεχνία ασκείται στην Ελλάδα από πολυπληθή ομάδα συγγραφέων, μερικών πολύ επιτυχημένων, οι οποίοι, χωρίς ιδιαίτερο ταλέντο και χωρίς έμπνευση, με την ανοχή, αν όχι την ενθάρρυνση της κριτικής, άνετα εμφανίζονται ως παιδαγωγοί [10] και διαμορφωτές του παιδικού και νεανικού λογοτεχνικού αισθητηρίου, αρκεί τα πονήματά τους να μην είναι αντίθετα προς τις προδιαγραφές του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Η παιδική και νεανική λογοτεχνία που κατά καιρούς πέφτει στα χέρια μου πάσχει από ιστορικό διδακτισμό (με αποχρώσεις σοσιαλιστικού ρεαλισμού), από έναν αφελέστατο μαγικό ρεαλισμό ή από εκείνο το επιφανειακό και εξυπνακίστικο γλωσσικό παιχνίδι που βαφτίζεται λογοτεχνικότητα· ή υποφέρει από εγκυκλοπαιδισμό (πολλά νεανικά βιβλία γράφονται ως συμπληρώματα γνώσεων, με την ελπίδα να διαβαστούν και σαν εξωσχολικά βοηθήματα). Δεν θα ήθελα το βιβλίο

του Σωτήρη Δημητρίου να ανήκει σε μια τέτοια κατηγορία. Θα ήθελα, αντίθετα, τα βιβλία αυτής της κατηγορίας να ήταν σαν το βιβλίο του Σωτήρη Δημητρίου. Θα ήθελα ο χαρακτηρισμός «παιδική λογοτεχνία» να δίνεται και να γίνεται δεκτός ως έπαινος.

Δεν ξέρω πάντως αν η σκανδαλώδης ταξινόμησή μου είναι σύμφωνη με τις προθέσεις του συγγραφέα – και υποψιάζομαι δεν είναι. Οπότε, θεωρώντας την απολύτως λογική, σπεύδω να την αποσύρω.

Κλείνω την παρουσίασή μου εξηγώντας, με κάθε συντομία, πώς το βιβλίο αυτό εντάσσεται όχι στα αποδεκτά γραμματειακά είδη αλλά στην εργογραφία του Σωτήρη Δημητρίου.

Κατά τη γνώμη μου, το βιβλίο ανήκει σ' έναν πρόσφατο κύκλο που περιλαμβάνει τις τρεις τελευταίες νουβέλες: *Τα σπυροφόρα της Αθήνας* (2005), *Σαν το λίγο το νερό* (2008) και *Η σιωπή του ξερόχορτου* (2011).

Τα τρία αυτά βιβλία θα τα ονόμαζα *δοκιμιακά αφηγήματα*.

Χρονολογικά, ο δοκιμιακός κύκλος διακόπτεται μόνο από την πρόσφατη συλλογή διηγημάτων *Τα ζύγια του προσώπου* (2009).

Πρόκειται για κείμενα γνώμης και ιδεολογίας. Σ' αυτά εκτίθεται η *Ars Poetica* του συγγραφέα. Γνωρίζουμε ότι αυτά τα δοκιμιακά αφηγήματα προκαλούν κάποια αμηχανία, τουλάχιστον μεταξύ κριτικών. Μέχρι *Τα σπυροφόρα της Αθήνας*, τα πράγματα έμοιαζαν ξεκάθαρα: ο Σωτήρης Δημητρίου ήταν ένας συγγραφέας δυνατός, συνταρακτικός, σπαρακτικός, συγκλονιστικός – περίπου σ' αυτή την βαθμίδα των επιθέτων στεκόταν η ευαίσθητη βελόνα της κριτικής. Κυρίως ήταν ένας συγγραφέας γνήσιος, δηλαδή άφαντος. *Τα σπυροφόρα της Αθήνας* τα ανατρέπουν όλα αυτά. Έχουμε εδώ σε κοινή θέα το ίδιο το εργαστήριο του συγγραφέα που γράφει μια ιστορία και παραλλήλως σχολιάζει το γράψιμό της. Το εύρημα αυτό, ομολογώ, με γοήτευσε διότι μ' ενδιαφέρει προσωπικά, από γλωσσολογική άποψη, το παιχνίδι της διόρθωσης, τα πρότυπά της, η εύθραυστη λογική της. Το βιβλίο περιέχει έναν θησαυρό αυτοδιορθωτικών παρατηρήσεων – πολύ χρήσιμων για την κατανόηση της γραφής εν γένει. Αλλά περισσότερο με γοήτευσε η ίδια η ιστορία. Ο Δημητρίου, με μοναδική περιγραφική ακρίβεια, πλάθει έναν νέο τύπο αλήτη, ανέστιο και περιπλανώμενο,

τρυφερό και κυνικό, που δεν είναι ούτε Μερσιέ ούτε Καμιέ. Είναι ένας εύθυμος αθηναίος αλήτης· τα οπωροφόρα είναι τα ορόσημα της περιπλάνησής του.

Μετά είχαμε το *Σαν το λίγο το νερό*, του οποίου η πλοκή επίσης είναι στοιχειώδης και ίσως περισσότερο θυμίζει τη *Σιωπή του ξερόχορτου*. Ο αφηγητής πεθαίνει και η ψυχή του περιπλανιέται στα πρόσωπα και τους τόπους που γνώρισε. Το βιβλίο αποτελεί μια απολογία του «χωριανικού τρόπου ζωής» και μια υπεράσπιση της μητρικής ντοπιολαλιάς, που ζωντανεύουν στις μνήμες ενός νεκρού. Προσωπικά, δεν συμμερίζομαι την ιδεολογία του Δημητρίου που αντιπαραβάλλει στη «δροσιά του χωριού» τη σημερινή «κατηφή επίγνωση» (σ. 152) και, ως γλωσσολόγος, δεν θεωρώ τη γλώσσα των πόλεων «ρηχή» και επισφαλή για την ψυχική και διανοητική υγεία (σ. 120) – αλλά είμαι γλωσσολόγος, δεν είμαι λογοτέχνης. Λέω απλώς ότι τα λόγια και οι εικόνες του βιβλίου έχουν τη δική τους δύναμη και δεν χρειάζονταν πρόσθετη δοκιμαϊκή υπεράσπιση, που μπορεί και να θολώνει τα νερά.

Το *Σαν το λίγο το νερό* τελειώνει με τη λέξη «αμεριμνησία». Η *σιωπή του ξερόχορτου* είναι επίσης, όπως είπαμε, μια υπεράσπιση της «αμεριμνοσύνης», του άσκοπου, του ανέμελου. Όπως και *Τα οπωροφόρα της Αθήνας*, Η *σιωπή του ξερόχορτου* περιέχει «νόστιμες διηγήσεις της αδέσποτης ζωής» (*Σαν το λίγο το νερό*, σ. 152) και υπερασπίζεται μια λογοτεχνία χωρίς λογοτέχνες, χωρίς κριτικούς και χωρίς βραβεία, μια λογοτεχνία προφορική (*Η σιωπή του ξερόχορτου*, σ. 48-49).

Ο κύκλος των τριών αυτών δοκιμαϊκών αφηγημάτων φαίνεται να συνεχίζει έναν άλλο κύκλο, που θα τον ονόμαζα τον *κύκλο των φωνών*. Εδώ ανήκουν οι δύο άλλες νουβέλες, *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου* (1993) και *Τους τα λέει ο Θεός* (2002). Αντίθετα με την κρατούσα τάση που θέλει τη λογοτεχνία να γράφεται σ' ένα ιδίωμα άκαμπτο και τεχνητό, τη λεγόμενη κοινή νέα ελληνική, τα δύο αυτά βιβλία παρουσιάζουν πολλές αποκλίσεις από την πρότυπη και στερεότυπη γλώσσα. Κυριαρχεί και στα δύο το ηπειρώτικο ιδίωμα, επεξεργασμένο βέβαια. Ο γλωσσικός τύπος χαρακτηρίζεται από ποικιλία. Το βιβλίο *Τους τα λέει ο Θεός* περιλαμβάνει αφηγήσεις μαστόρων την ώρα της

σχόλης, που παρατίθενται σχεδόν σαν απομαγνητοφωνήσεις καμωμένες από γλωσσολόγο. Είναι τόσο προφορικό που δύσκολα διαβάζεται με τον συνηθισμένο τρόπο – πρέπει να παιχτεί για ν' ακουστεί φυσικά.

Εννοείται ότι ο κύκλος των δοκιμιακών αφηγημάτων θα μπορούσε να θεωρηθεί μια ύστερη υπεράσπιση του πρώιμου κύκλου των φωνών. Η στροφή από τον έναν κύκλο στον άλλο σημαίνεται από την αυξανόμενη χρήση ελαφράς καθαρευούσης: έχουμε και στη *Σιωπή του ξερόχορτου* κάτι «προφορικό» κάτι «επανιδιωτεύσεως», κάτι «ελύετο», ακόμη και κάτι συγγνωστά λάθη («λίθον επί λίθον» θα ήταν το σωστό, κατά τας Γραφάς, αντί για «λίθον επί λίθου», σ. 76· παράξενο που η καθαρεύουσα μάς συστήνεται πάντοτε και με τα λάθη της). Δεν πρόκειται για μικτή γλώσσα, βέβαια. Αυτοί οι λίγοι τύποι της καθαρεύουσας είναι δείκτες. Τι δείχνουν; Δεν είμαι σίγουρος, πάντως σίγουρα δείχνουν το νέο είδος του δοκιμιακού αφηγήματος που ασκεί τελευταία ο Σωτήρης Δημητρίου. Και δεν είναι μόνο οι λιγοστοί λόγιοι τύποι, είναι και η έκφραση που καμιά φορά, πολύ σπάνια είναι αλήθεια, καθαρευουσιανίζει, χάνει δηλαδή την ευλυγισία της, ακόμη και όταν είναι γραμμένη στην κοινή:

[τ]ην ψυχική ωφέλεια εκ του προσωπικού τόνου της ενδυμασίας την αντλούσαν απ' την σωματική και λεκτική ιδιομορφία τους (σ. 37)·

[ό]λοι ήταν ισότιμα πρόσωπα με τις ανάγκες τους (σ. 50)·

[μ]ε μέτρο δέους απροσμέτρητο αυτά τα ταξίδια, οι άνθρωποι έχασαν και τα τελευταία υπολείμματα φόβου (σ. 65).

Υπάρχει βέβαια και ένας τρίτος κύκλος, τα *διηγήματα*, που συνεχίζεται αδιάλειπτα από το *Ντιάλιθ' ιμ, Χριστάκη* (1987) μέχρι *Τα ζύγια του προσώπου*. Σ' αυτά, μ' ένα ρεαλισμό «βρώμικο», ο Δημητρίου μιλάει για τις ζωές των άλλων. Οι άλλοι είναι φτωχοί, μετανάστες, τρελοί. Η ζωή τους άλλοτε συμπυκνώνεται σ' ένα έκτακτο περιστατικό, κάτι απρόσμενο και αποκαλυπτικό, κι άλλοτε αφήνεται να χωρέσει στην καθημερινότητα ελάχιστων σελίδων. Τα διηγήματα συμπυκνώνουν –

αυτό νομίζω είναι ταυτολογία. Και, είχε δίκιο η κριτική: πολλά από αυτά είναι πράγματι συγκλονιστικά.

Φυσικά, υπάρχει επικάλυψη ανάμεσα στους τρεις κύκλους. Στο *Σαν το λίγο το νερό*, λ.χ., ακούμε φωνές γυναικών από τότε που ο Δημητρίου ήταν παιδί – αυτές δηλαδή ακούει τελευταίες ο ήρωας του βιβλίου, προτού χαθεί στην αμεριμνησία του θανάτου. Ο κύκλος των δοκιμιακών αφηγημάτων εφάπτεται λοιπόν με τον κύκλο των φωνών. Εφάπτεται επίσης και με τον κύκλο των διηγημάτων. Να, λ.χ., πώς εφορμά το περιστατικό, ξαφνιάζοντάς μας, στη *Σιωπή του ξερόχορτου* (το αυτοτελές αυτό περιστατικό είναι από τα ταξίδια στο παρελθόν της γης, σ. 65):

Μεγάλη θλίψη προκαλούσε σ' αυτά τα ταξίδια ένα κορίτσι. Όλοι μετά στις κοινότητες το συζητούσαν. Ήταν ένα κορίτσι νεότατο και τρομερά αδύνατο. Ένας μίσχος. Ήταν στη μέση μιας πλατείας, έτρεμε, χτυπούσε παλαμάκια με μανία, έτριβε, σαν να κρύωνε πάρα πολύ, τους μηρούς της και την κοιλιά της, ανασήκωνε το μπλουζάκι σαν να της ήταν βαρύτατο. Λύγιζε καμιά φορά προς τα πίσω το κορμί της σαν τόξο· την ύστατη ώρα δεν έπεφτε και ισορροπούσε.

«Μάμι, μάμι, μάμι, μάμι» έλεγε συνεχώς.

Οι διαβάτες ίσα που της έριχναν μια ματιά και βιαστικοί απομακρυνόντουσαν.

*

Ελπίζω να μου συγχωρεθεί η υπερβολή, που διάλεξα ως ένα πρότυπο για την παιδική λογοτεχνία το τελευταίο βιβλίο του Σωτήρη Δημητρίου. Είναι υπαρκτά τα προβλήματα ταξινόμησης που δημιουργούν τα νεότερα δοκιμιακά αφηγήματά του – και καλά κάνουν, γιατί έτσι συμβαίνει με την καλή λογοτεχνία. Με τα αφηγήματα αυτά ο Δημητρίου μοιάζει να υπερασπίζεται ή να νοσταλγεί έναν τρόπο ζωής και έναν τρόπο επικοινωνίας που χάνονται: *Η σιωπή του ξερόχορτου*

είναι ίσως μια ουτοπία από το παρελθόν. Μοιάζει επίσης να υπερασπίζεται τα ίδια τα αμιγώς αφηγηματικά κείμενά του. Νομίζω ότι η υπεράσπιση αυτή δεν χρειαζόταν. Αυτό που ως δοκιμιογράφος ήθελε να πει ο λογοτέχνης, χώρεσε σ' ένα παιδικό βιβλίο. Κι αυτός δεν είναι μικρός έπαινος.

Έργα του Σωτήρη Δημητρίου:

Ψηλαφήσεις, ποιήματα, Δωδώνη, 1985.

Ντιάλιθ' ιμ, Χριστάκη, διηγήματα, Ύψιλον, 1987· 2η έκδ. Κέδρος, 1990.

Ένα παιδί από τη Θεσσαλονίκη, διηγήματα, Κέδρος, 1989.

Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου, μυθιστόρημα, Κέδρος, 1993.

Η φλέβα του λαιμού, διηγήματα, 1998 (βραβείο διηγήματος περ. Διαβάζω 1999).

Η βραδυπορία του καλού, διηγήματα, Πατάκης, 2001 (βραβείο διηγήματος περ. Διαβάζω 2002).

Τους τα λέει ο Θεός, μυθιστόρημα, Μεταίχμιο, 2002.

Τα οπωροφόρα της Αθήνας, αφήγημα, Πατάκης, 2005.

Σαν το λίγο το νερό, μυθιστόρημα, Ελληνικά Γράμματα, 2007.

Τα ζύγια του προσώπου, διηγήματα, Πατάκης, 2009.

Μεταφράσεις:

Woof, Woof, Dear Lord and Other Stories, μτφ. Leo Marshall, Kedros, 1995.

May Your Name Be Blessed, μτφ. Leo Marshall, University of Birmingham - Centre For Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, 2000.

Lass es dir gut gehen, μτφ. Birgit Hildebrand, Romiosini, 1998.